

Шуба А. В.

Київський національний університет культури і мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ ФАКТЧЕКІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРИ

У статті досліджено функціонування фактчекінгу в українському медіапросторі як технології у протистоянні фейкам та інформаційним маніпуляціям.

Проаналізовано діяльність українських найпопулярніших фактчекінгових проєктів «Слово і Діло», «VoxCheck», «Stopfake», «БезБрехні» за такими критеріями: напрямок діяльності, методика перевірки фактів, маркування вердиктів, функціонал сайту та соціальних мереж.

Виявлено, що контент обраних для аналізу проєктів різноманітний та професійний, але певною мірою є одноманітним та має класичні і стандартизовані риси. Вбачаємо в цьому недолік і вважаємо, що саме через це аудиторія цих ресурсів є не надто великою.

Досліджено, що фактчекінг масово поширений лише в журналістській та освітній сфері, представники яких, у свою чергу, і так менш схильні до впливу фейків, маніпуляцій та пропаганди. Відзначимо також надмірну академічність фактчекінгу. Назвемо це навіть однією із причин, чому широкі маси не сприймають його. Ще один помітний мінус українського фактчекінгу – надмірна його «централізація». Адже, для перевірки обираються теми, які стосуються країни загалом і лише частково безпосередньо стосуються користувача.

Виокремлено той факт, що фактчекерам не вистачає взаємодії з аудиторією. Вбачаємо необхідність вибудувати цю співпрацю, до прикладу, брати до розгляду теми, які пропонують самі користувачі, або ж публікувати фактчекінг, який був проведений особисто користувачем.

Зазначено, що фактчекінг є хорошою ініціативою й технологією для боротьби з інформаційними маніпуляціями, а в загальному плані – і з інформаційними загрозами, але він погано поєднується з менталітетом українців і тією звичкою, яку було прищеплено за радянських часів, – сліпо довіряти новинам і не мати сумніву в їхній правдивості. На жаль, наразі факти програють конкуренцію емоційно забарвленій інформації. Тому потрібно шукати нові підходи для вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: фактчекінг, перевірка фактів, «Слово і Діло», «VoxCheck», «Stopfake», «Без Брехні»

Постановка проблеми. Сучасний інформаційний простір – це ідеальний майданчик для поширення фейків, неправдивої та маніпулятивної інформації. Враховуючи той факт, що більшість медіаспоживачів досі не позбулися пострадянського синдрому сприймати все написане і почуте в ЗМІ як безумовну правду, навіть не задумуючись, що таким чином хтось намагається вплинути на їхню думку чи змінити політичні погляди ця проблема є нагальною і потребує пошуку різнобічних підходів вирішення.

У таких умовах потрібно шукати дієві способи задля розв'язання цієї проблеми. Фактчекінг (перевірка фактів) є одним із засобів протистояння маніпуляціям та інформаційним загрозам. Тому він потребує теоретичного осмислення й усвідомлення його можливостей у боротьбі з викривленням інформації.

Місію перевіряти факти в матеріалах ЗМІ і публічних промовах політиків взяли на себе фактчекінгові організації. В Україні вони виникли після потужного потоку антиукраїнської пропаганди з боку росії.

Наразі перед українськими фактчекерськими організаціями постає завдання пошуку більш масового формату та оптимальних форм, для того щоб продукти їхньої діяльності приваблювали та охоплювали якомога більше споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен фактчекінгу, попри активне практичне використання, малодосліджений у науковому полі. Ю. Полтавець досліджувала технологічні особливості фактчекінгу та описала його особливий концепт і унікальні технічні особливості [7]. Ю. Кияшко у своїх наукових працях оцінила роль

фактчекінгу у формуванні у медіакористувачів критичного мислення. На її думку за допомогою фактчекінгу можна сформувавши критичне мислення у населення [8]. Проте інший дослідник О. Гороховський наголошував на тому, що це не є його стратегічним завданням. Фактчекінг насамперед має на меті вказати користувачу, де правда, а де обман, і формування медіаграмотності саме таким чином можна назвати побічним, проте позитивним ефектом [4]. В. Шевченко розглядала сутність та особливості терміна «фактчекінг» та перевірки фактажу у вербальному та невербальному тексті [7].

Маємо зазначити, що бракує досліджень класифікації фактчекінгу, джерел, які використовує фактчекінг, та його впливу на аудиторію.

Мета нашого дослідження полягає у визначенні характерних особливостей та потенціалу фактчекінгу як інструменту протистояння інформаційним маніпуляціям і загрозам викривлення інформації.

Виклад основного матеріалу. З метою виокремлення найефективніших інструментів фактчекінгу розглянемо діяльність українських проєктів цієї галузі.

Найпершою вітчизняною організацією, яка почала торувати шлях українському фактчекінгу в 2008 році була організація «Слово і Діло». Нині проєкт має свого нішу – перевіряти обіцянки політиків. Так, на сайті є можливість обрати політичного діяча та побачити перелік його обіцянок, які маркуються трьома способами: виконана, невиконана та в процесі [10].

Мета проєкту – сприяти забезпеченню реалізації принципу підзвітності влади, таким чином підвищити рівень політичної відповідальності чиновників перед громадянами, які надали їм ці повноваження.

Функціонал сайту дозволяє скористатися картою України та обрати область і політика, який цікавить. Також можна порівнювати політиків за виконанням обіцянок. На сайті окрім перевірки слів політиків, також розміщені такі рубрики, як «Новини», «Інфографіка» та «Відео». Варто зазначити, що «Слово і діло» має проєкт PolitKarma, за допомогою якого можна відстежувати у режимі онлайн виконання передвибірчих програм президентів, парламентських партій та мерів міст.

VoxCheck організація, яка представляє класичний вид фактчекінгу, – перевіряє публічні заяви політиків. Діяльність проєкту фінансується за рахунок міжнародних грантів та благодійних внесків небайдужих людей [3].

Перевірка, яку проводить VoxCheck, відбувається за чіткими правилами: працівники під час перегляду телерадіопередач збирають заяви, цитати, виступи можновладців, проводять перевірку, яка базується на відкритих джерелах, фактчек має бути водночас вичерпним, але стислим, оприлюднення перевірки можливе лише за наявності двох підписів членів редакційної колегії [9].

Проєкт має свої етичні правила:

1. Не належить до жодної політичної партії.
2. Не фінансується за рахунок політичних сил.
3. Жоден співробітник не є членом політичної партії.
4. Перевіряє політик не залежно від імені, впливовості та політичної приналежності.

На сайті представлена широка тематика, яка охоплює багато професійних сфер: освіта, медицина, енергетика, банківський справа, бюджет, урядова діяльність тощо. Автори публікують до 10 перевірок в день, але опубліковані матеріали мають не надто багато переглядів – в середньому 300.

Варто звернути увагу і на те, як команда VoxCheck маркує вердикти перевірок, адже вони різняться від тих, які використовують інші фактчекерські організації. Отож, автори проєкту виділяють шість вердиктів: правда, маніпуляція, неправда, перебільшення, технічна помилка та без вердикту.

Матеріали на сторінці Facebook умовно можна поділити таким чином: ті, які дублюються із сайту: різноманітні перевірки та просвітні матеріали, та ті, які стосуються найгостріших та актуальних подій, які відбуваються. Такі публікації містять детальне роз'яснення для аудиторії їхнього значення та наслідків. Автори таким чином, можливо, хочуть уникнути спекуляцій, фейків та маніпуляцій на цій темі [12].

Свою діяльність VoxCheck веде і на платформі Ютуб [13]. Ролики тривають в середньому 5 хвилин. Мають типову структуру: представлена теза спікера, потім йде вердикт і детальне пояснення. Зазначимо, що відео мають дуже класичний стиль, але щоб зацікавити глядача потрібно намагатися подавати інформацію цікавіше і бути більш орієнтованими на аудиторію.

Наступною розглянемо організацію Stopfake. Вона була запущена в 2014 році. Проаналізувавши вміст сайту, можемо виділити три основні напрями діяльності: протистояння атакам російської пропаганди; виокремлення методів впливу російської пропаганди на інші країни, зокрема, Європейського Союзу; підвищення медіаграмотності різних аудиторій [11]. Варто зазначити, що діяльність проєкту спрямована не лише на вітчиз-

няну аудиторію, а й на міжнародну. Сайт доступний для перегляду на 13 мовах.

Видання має чітку рубрикацію, відповідно до формату рубрик готуються і матеріали. Зокрема, є такі рубрики:

1. «Окремий погляд» (розміщуються матеріали фахівців, які розглядають якусь конкретну проблему.

2. «Контекст» (розглядаються тенденції та особливості інформаційної війни, яку веде Росія);

3. «Медіаграмотність» (вміщує детальний опис інструментів, за допомогою яких можна перевіряти інформацію, та практичні поради, як розпізнавати фейки);

4. «Дослідження» (публікуються результати різноманітних моніторингів інформаційного поля)

5. «FBЧек» – у цій рубриці представлені факчеки дописів у соціальній мережі Facebook.

Проект «БезБрехні» пройшов декілька етапів своєї професійної еволюції. Спочатку організація мала назву FactCheck-Ukraine, але після ребрендингу в 2018 році з'являється проект БезБрехні, заснований громадською організацією «Центр аналітики та розслідувань».

Колектив «БезБрехні» вбачає свою мету в протистоянні маніпуляціям, пропаганді та недостовірній інформації. Місія проекту – захист прав і свобод людини, незалежної преси та реалізація просвітницької діяльності в інформаційній сфері. Цілі організації спрямовані на сприяння об'єктивному висвітленню в ЗМІ суспільно важливих тем, поширення інформації про випадки порушення свободи слова, підвищення медіаграмотності українців [2].

Наповнення сайту різноманітне: викриття фейків, інфографіка, меми, освітні матеріали у вигляді посібників (організацією було видано 8 практичних посібників), відеоматеріали, розвінчування популярних побутових міфів.

Можемо виділити основні відмінності проекту «БезБрехні» від інших факчек-проектів:

1. Різномісна діяльність, яка не обмежується простою перевіркою фейків та публічних заяв. Колектив проекту активно проводить тренінгову діяльність (було проведено 165 тренінгів для партнерських організацій та розроблено 7 повноцінних тренінгових курсів, серед них і навчально-методичний проект для студентів «Олімпіада з медіа грамотності у форматі брейнринг «Фейкостроші»»)

2. Впровадження фактчекінгу у регіони України. Наразі активно ведеться робота в цьому напрямі у Волинській, Донецькій, Запорізькій,

Львівській, Одеській, Тернопільській, Херсонській областях.

3. Візуалізація контенту. Публікації підкріплюються різноманітною інфографікою, картинками, які спрощують сприйняття інформації читачами.

Проаналізувавши діяльність провідних фактчекінгових організацій України, можемо зробити висновок, що їхній контент різноманітний та професійний, але певною мірою є класичним та одноманітним. Вбачаємо в цьому проблему і вважаємо, що саме через це аудиторія є не надто великою.

Тому перед вітчизняними фактчекінговими організаціями постає завдання пошуку більш масового формату та оптимальних форм, для того щоб продукти їхньої діяльності приваблювали та охоплювали якомога більше споживачів.

Проаналізувавши детально особливості роботи фактчекінгових організацій, нам вдалося визначити особливості організації та основні етапи проведення фактчекінгу, а також виокремити найпопулярніші та найефективніші інструменти, які застосовуються у сучасній практиці фактчекінгової діяльності.

Спочатку окреслимо послідовність роботи у форматі фактчекінг. Експерт фактчекінгового ресурсу StopFake О. Набожняк називає декілька головних етапів: виділити факти в обраному твердженні і підібрати оперативний спосіб перевірки; знайти в авторитетних джерелах інформації дані, за якими можна підтвердити або спростувати об'єкт дослідження; аргументувати перевірку обраного факту; якщо є необхідність, залучити зовнішнього експерта для оцінки тексту; оприлюднити матеріал із зазначенням джерел перевірки та експертів, які були долучені до роботи над матеріалом [6].

На нашу думку, алгоритм роботи, який запропонував експерт, є загальним і неповним, тому потребує уточнення. Зокрема не було зазначено усі передбачені етапи проведення фактчекінгу. Вважаємо за потрібне більш детально розібратися в порядку проведення фактчекінгу та з'ясувати особливості роботи на кожному з них.

На сайті проекту «БезБрехні» опублікована методологія, якою автори керуються у своїй роботі [1]. Зокрема вона передбачає:

1. Моніторинг інформаційного поля на наявність вірусних повідомлень у соціальних мережах та ресурсах, на яких найчастіше зустрічаються фейкові та маніпулятивні повідомлення, та які мають репутацію заангажованих (у професійному середовищі вони мають назву «смітників») ресурси).

2. Виявлення за загальноприйнятими ознаками контенту, який може містити маніпуляції, фейки та інші способи викривлення дійсності; фіксування таких повідомлень за допомогою сканкопій, посилань або ж просто копіювання тексту та зображень.

3. Аналіз фахівцем обраного повідомлення, який передбачає розмежування в ньому фактів від суджень, викриття прихованого змісту.

4. Пошук відкритих джерел, за допомогою яких можна дати оцінку обраним фактам та встановити, наскільки вони є правдивими.

5. Вибір оптимальної форми подачі даних, щоб не переобтяжувати читача цифрами та зайвими складними елементами. Це можуть бути графіки, таблиці, схеми тощо.

6. Етап верифікування самого матеріалу, який включає в себе: перевірку використаних джерел та даних, взятих з них, перевірку наявності суб'єктивної думки автора (якої, за канонами фактчекінгу, не має бути), перевірку винесеного вердикту та перевірку на наявність помилок та одруківок в тексті.

7. Фінальний розгляд та затвердження матеріалу керівником проекту.

8. Відслідковування реакції аудиторії на опублікований матеріал з метою покращення роботи та вдосконалення проекту.

Вважаємо таку структуру проведення фактчекінгу вичерпною та виправданою в умовах практичного застосування. Проте, на нашу думку, варто ще зазначити про один етап, який виділяє О. Гороховський, – підбір формату матеріалу, а саме бліц, аналітика чи супер-бліц [5; 37].

Подолання спотворення інформації шляхом поширення фейків, маніпуляцій, замовних матеріалів та пропаганди є викликом для сучасного інформаційного простору. Адже саме вони нині несуть найбільшу інформаційну загрозу.

Детальніше охарактеризуємо можливості фактчекінгу в сучасних умовах. Виділимо головні його переваги та недоліки.

Найвагомішою перевагою фактчекінгу є те, що це метод перевірки інформації, у якому повністю відсутній суб'єктивізм. Власний погляд автора на ситуацію не має місця у матеріалі і не впливає на сприймання тексту читачем.

Другою позитивною рисою є доступність фактчекінгу. Перевірити інформацію за цієї методикою може кожен, використовуючи відкриті дані. Журналістика в Україні була б більш професійною, якби фактчекінг став обов'язковим етапом роботи над матеріалом для кожного працівника ЗМІ.

Хочемо віднести до плюсів і таку рису фактчекінгу, як лаконічність. Кожен такий матеріал сфокусований лише на головному і не має нічого зайвого, що б могло б відволікти увагу користувача.

Теми досліджень фактчекінгу завжди соціально орієнтовані і стосуються лише актуальних та злободенних подій.

Відзначимо також, що фактчекінг за своєю суттю є нейтральним, адже фінансування всіх фактчекінгових ресурсів є прозорим. Можна легко відслідкувати, звідки надходять кошти та на які потреби вони витрачаються. Це відкидає можливі звинувачення у тому, що фактчекінг може представляти чийсь інтереси.

Також сфокусуємо увагу на тому, що в разі допущеної помилки, за канонами фактчекінгу, передбачене виправлення, яке так і маркується.

Перейдемо до окреслення основних недоліків фактчекінгу. Найголовніша проблема, яка була виявлена – полягає в малій популярності технології. Можна зробити висновок, що фактчекінгом користуються в переважній більшості ті, хто розуміє загрозу, яку несе викривлена інформація й може достатньо легко її ідентифікувати.

Сучасний інформаційний простір розвивається динамічно. Новини створюються та розповсюджуються миттєво. Наступний недолік, на якому ми маємо наголосити, – низька швидкість фактчекінгу. Звичайно, варто враховувати той факт, що перевірка фактів займає багато часу, але в умовах, коли лише за один день в медіа публікуються сотні новин, заяв, маємо констатувати, що фактчекінг програє в динаміці. Аналізуючи діяльність фактчекінгових організацій, ми зауважували, що в середньому за місяць проводиться 20 досліджень, але це мала цифра в порівнянні з кількістю інформаційних подій, які відбуваються за цей самий термін. Через те, що на перевірку витрачається багато часу, автори подеколи вимушені деякі меседжі просто залишати поза увагою, роблячи акцент на інших. Маємо своєрідний «порядок денний» і у фактчекінговій діяльності.

Віднесемо до недоліків надмірну академічність фактчекінгу. Назвемо це навіть однією із причин, чому широкі маси не сприймають фактчекінг. Більшості користувачам нецікаво читати стандартизовані матеріали. В американській практиці це вирішується за допомогою вердиктів, які цікаво ілюструються. Це їхня своєрідна родзинка, якої не вистачає українському формату фактчекінгу.

Недоліком є й те, що фактчекерам не вистачає взаємодії з аудиторією. Потрібно вибудувати цю співпрацю: брати до розгляду теми, які пропону-

ють користувачі, або ж публікувати фактчекінг, проведений особисто користувачем.

Ще один недолік українського фактчекінгу – надмірна його «централізація». Вона виникає через те, що фактчекінг програє в динаміці. Тому для розгляду беруться теми, які стосуються країни загалом і лише частково зачіпають користувача, зокрема в регіональних чи локальних ЗМІ.

Висновки. Провівши дослідження фактчекерської діяльності в українському медіапросторі можемо констатувати, що організації «Слово і Діло», «VoxCheck», «Stopfake», «БезБрехні» є важливими у забезпеченні доступу до достовірної інформації та сприяють формуванню критичного мислення серед населення України. Ці організації використовують професійні методи та стандарти при перевірці інформації фактів та заяв можновладців. Вони аналізують дані, проводять дослідження, перевіряють відкриті джерела, щоб забезпечити точність та об'єктивність своїх висновків.

Загалом фактчекінг є хорошою ініціативою й технологією для боротьби з інформаційними маніпуляціями, а в загальному плані – і з інформаційними загрозами. До переваг такого методу перевірки фактів можемо віднести: відсутність суб'єктивізму, лаконічність, відкритість даних, прозорі фінансування організацій, які його проводять. Серед вагомих недоліків варто назвати надмірну академічність та низьку взаємодію з аудиторією. Також наголосимо на тому, що наразі фактчекінг погано зіставляється з менталітетом українців і тією звичкою, яку було прищеплено за радянських часів, – довіряти новинам і навіть не сумніватися в них. На жаль, наразі факти програють конкуренцію емоційно забарвленій інформації.

Перспективи подальших досліджень доречно пов'язувати з ретельними дослідженнями впливу фактчекінгу на аудиторію та його ролі у формуванні медіаграмотності населення.

Список літератури:

1. БезБрехні. Методологія роботи проекту. URL: <https://without-lie.info/metodolohiia-proektu/> (дата звернення: 11.06.2021).
2. БезБрехні. Місія, цілі, статут громадської організації. URL: <https://without-lie.info/misiia-ta-tsili-ho/> (дата звернення: 09.07.2021).
3. Вокс Чек. URL: <https://voxukraine.org/voxcheck/> (дата звернення: 05.06.2023).
4. Гороховський О., Мельникова-Курганова О., Мірошніченко П., Островська Н. Фактчекінг і медіаграмотність: словник термінів. URL: <https://without-lie.info/laboratory/posibnyku/posibnyk-media-ta-informatsiyna-hramotnist-dlia-uchniv-9-11-12-klasiv-ros/> (дата звернення: 05.06.2023).
5. Гороховський О.М. Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи: практичний посібник. Дніпро: Ліра, 2017. 133 с.
6. Ейсмунт В. Інструменти фактчекінгу: як професійно відрізнити брехню від правди. URL: <https://imi.org.ua/articles/instrumenti-faktchekingu-yak-profesiyno-vidriznyati-brehyu-vid-pravdi-i407> (дата звернення: 11.06.2023)
7. Жадько В.О., Клименко О.І., Куляс П.П., Марків О.Т., Полтавець Ю.С., Харитоненко О.І., Харчук О.В., Шевчук С. В. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: навчальний посібник. За ред. В.О. Жадько. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
8. Кияшко Ю. Фактчекінг як інструмент протидії маніпулятивному впливу електронних ЗМІ. Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2019. № 45. С. 28–35.
9. Про VoxCheck. URL: <https://voxcheck.voxukraine.org/> (дата звернення: 03.05.2023).
10. Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/> (дата звернення: 01.05.2023).
11. Stopfake Про нас. URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas/> (дата звернення: 03.06.2023).
12. VoxCheck Facebook. URL: <https://www.facebook.com/VoxCheck/> (дата звернення: 02.06.2023).
13. VoxUkraine YouTube. URL <https://www.youtube.com/c/VoxUkraineChannel/featured> (дата звернення: 02.06.2023).

Shuba A. V. FEATURES OF FACT-CHECKING ACTIVITIES IN THE UKRAINIAN MEDIA

The article examines fact-checking functioning in the Ukrainian media space as a technology in countering fakes and information manipulation.

The article analyses the activities of Ukraine's most popular fact-checking projects "Slovo i Dilo", "VoxCheck", "Stopfake", and "BezBrehni" based on the following criteria: area of activity, fact-checking methodology, verdicts marking, website, and social media functionality.

It was found that the content of the projects selected for analysis is diverse and professional but, to some extent, monotonous and has classic and standardised features. We see this as a drawback and believe that this is why the audience of these resources is not very large.

It has been shown that fact-checking is widespread only in the journalistic and educational spheres, whose representatives are less susceptible to the influence of fakes, manipulations, and propaganda. We also note

the excessive academic nature of fact-checking. We can even call this one of the reasons why the masses do not accept it. Another notable disadvantage of Ukrainian fact-checking is its excessive "centralisation". After all, topics are selected for verification that relate to the country as a whole and are only partially directly related to the user.

We highlighted the fact that fact-checkers lack interaction with the audience. We see the need to build this cooperation, for example, to take into account topics suggested by users themselves or to publish fact-checking that was conducted by the user personally.

It is noted that fact-checking is a good initiative and technology for combating information manipulation and, in general, information threats, but it does not go well with the mentality of Ukrainians and the habit that was instilled in them during the Soviet era - to blindly trust the news and not to doubt its veracity. Unfortunately, facts are now losing out to emotionally coloured information. Therefore, we need to look for new approaches to solve this problem.

Key words: *fact-checking, "Slovo i Dilo", "VoxCheck", "Stopfake", "BezBrekhni".*